

A héber nyelv története

BMA-HEBD-201

Biró Tamás

6. Szociolingvisztika
és a misnai héber szociolingvisztikai szemszögből

2020. április 8.

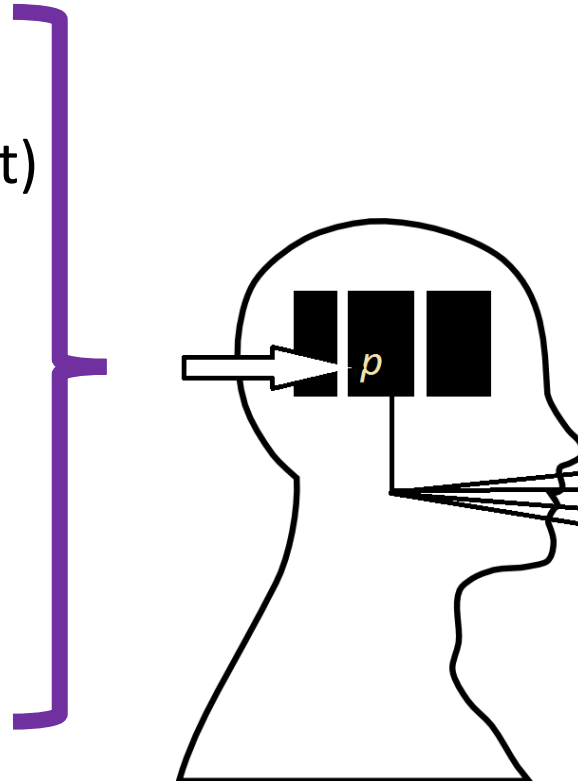
Szociolingvisztika

A szociolingvisztika: *variationist linguistics*.

William Labov

Független változók (magyarázó változók):

- Tér/földrajz (→ dialektológia)
- Idő/kronológia (→ nyelvtörténet)
- Társadalmi osztály, csoport (→ szociolingvisztika eredetileg)
- Műfaj, stílus (→ stilisztika)
- Kontextus, beszédhelyzet (→ pragmatika)
- Stb. stb. stb.



Függő változók (nyelvi változók):

- X fogalom megnevezésére használt lexikai elem (szókincs)
- Egyes fonémák pontos realizációja
- Morfológiai szabályok
- Szórend
- Stb. stb. stb.

A szociolingvisztika: *variationist linguistics*.

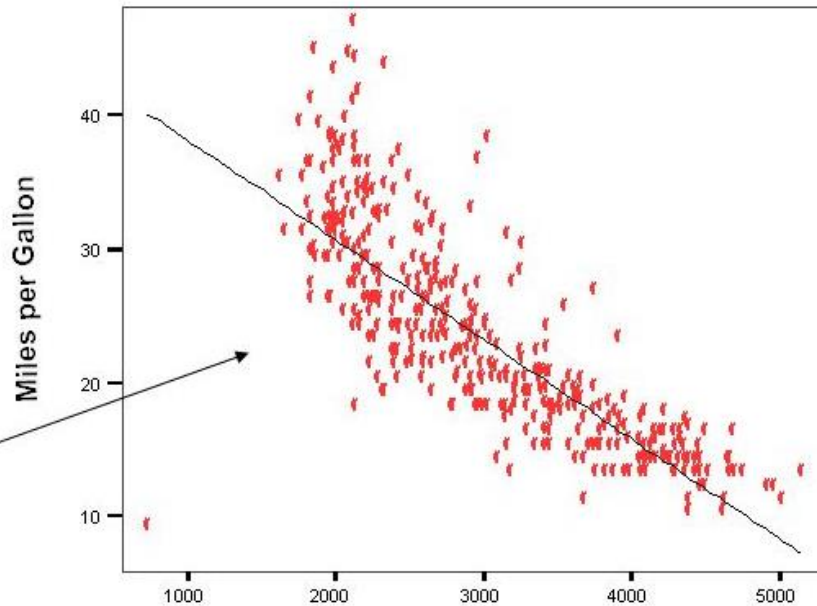
William Labov

Független változók (magyarázó változók):

A legtöbb statisztikai módszer célja:

- Response: MPG
- Explanatory: Weight

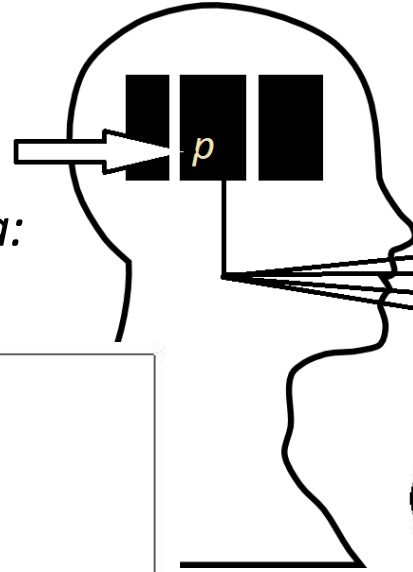
Response Variable (y-axis)



Association

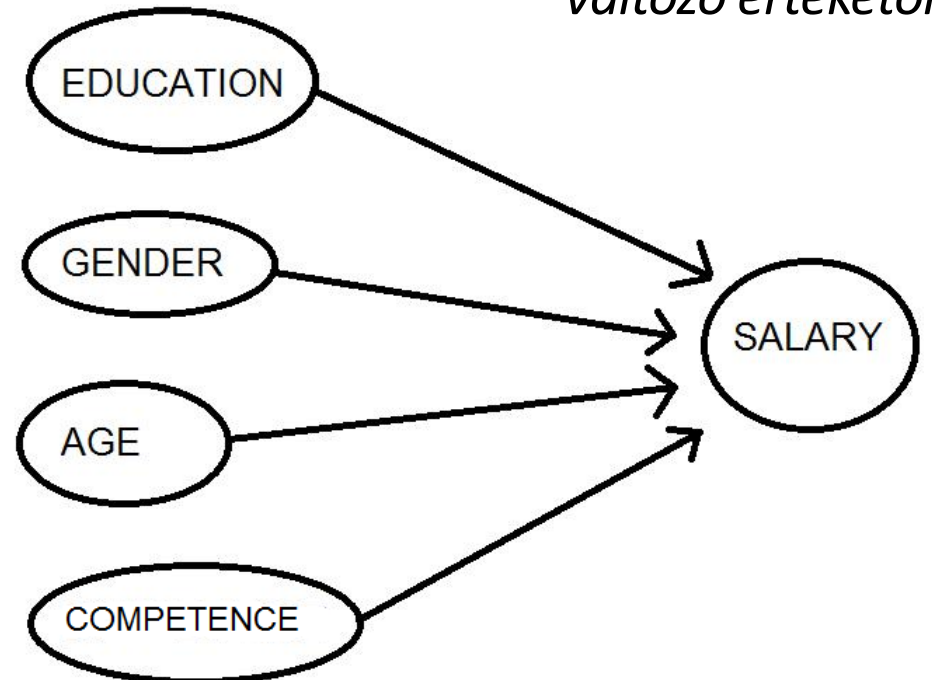
Vehicle Weight (lbs.)

Explanatory Variable (x-axis)



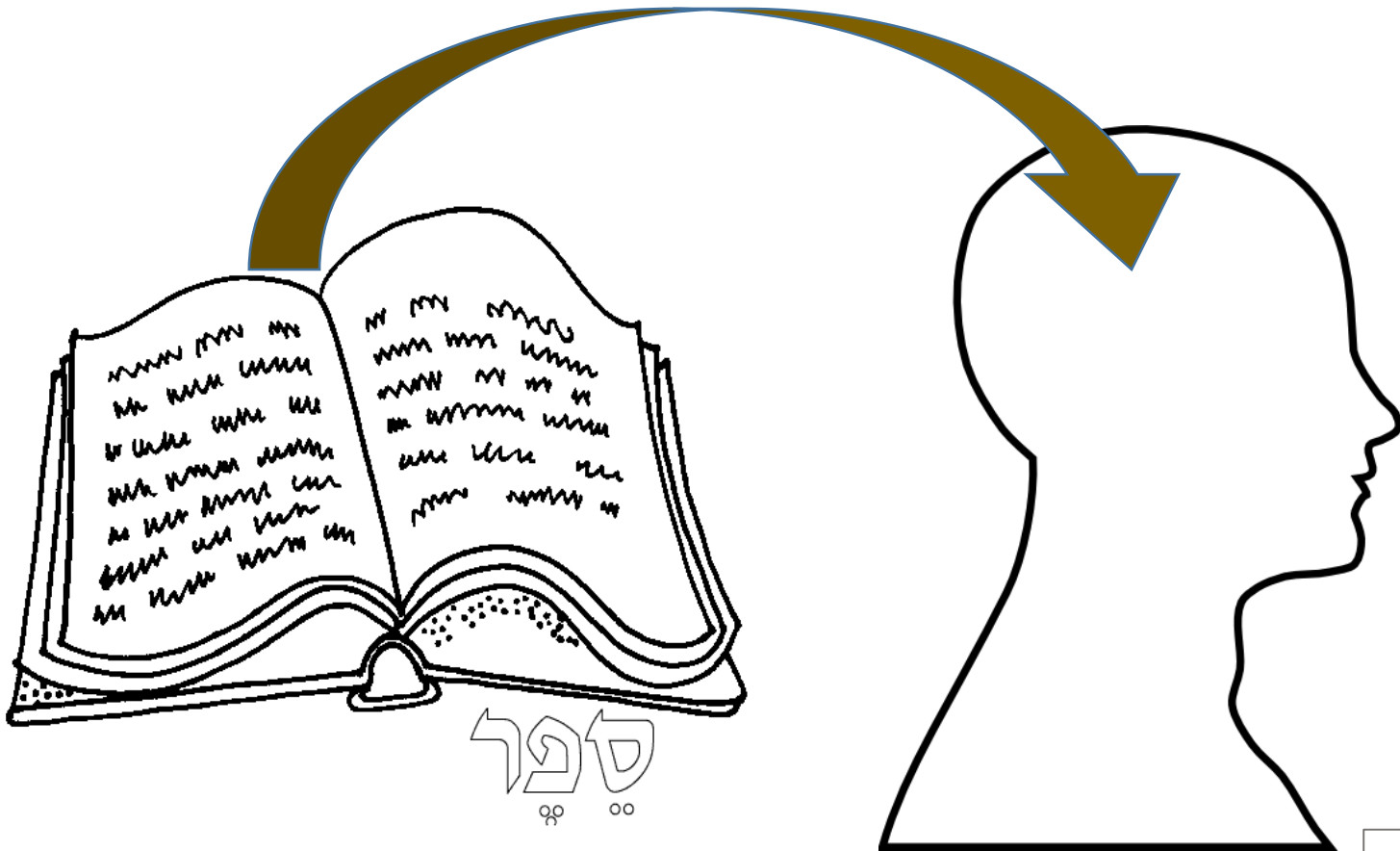
Függő változók (válasz változók):

megérteni, hogyan függ a függő változó (magyarázott változó, válasz) értéke az egy vagy több független (magyarázó) változó értékétől.



„Filológiai nyelvészet”

Hagyományos felfogás: adott korpuszból indulunk ki, annak nyelvét tekintjük a nyelvnek. Ebből másodlagosan következtetünk a korpusz szerzője nyelvére.



ספר

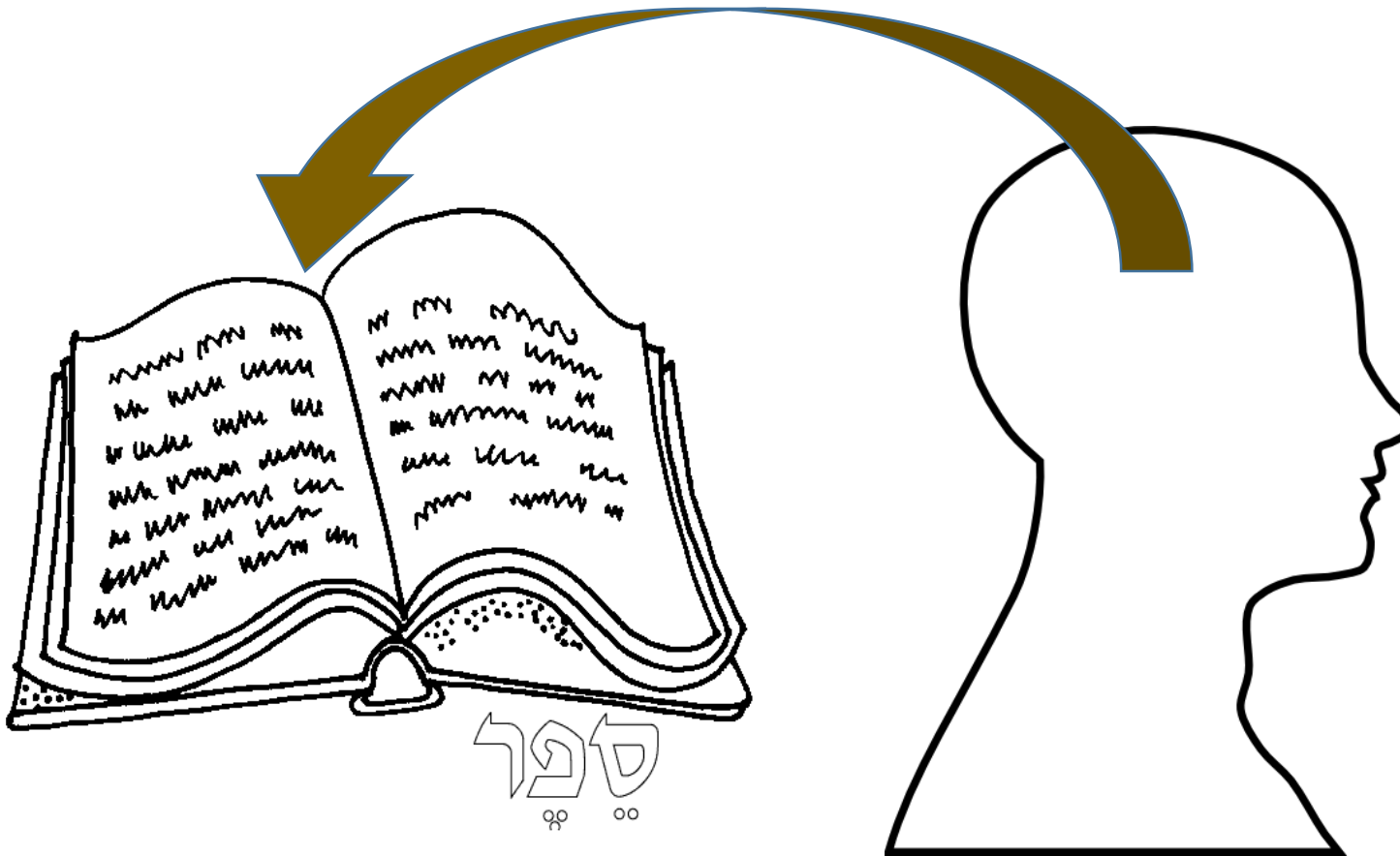
Korpusznyelvészet, számítógépes nyelvészet:
szintén korpuszból állapít meg nyelvtant.

„Filológiai nyelvészet”

Javasolt modern felfogás: a korpusz mint egy beszélő nyelvének a terméke.

Milyen lehetett az a nyelv, amely ezt a terméket eredményezte?

(Vö. Bayesian inference.)



NB: egyáltalán nem biztos, hogy a szöveg szerzője ténylegesen beszélt is ugyanezt a nyelvet.

Bibliai héber, misnai héber,
történeti héber, tiberiási héber

szociolingvisztikai szempögből

Mi is a „bibliai héber”?

- TH: Tiberiaszi héber:



*ahogy azt a tiberiási maszoréták kanonizálták,
+ valamely kiejtési hagyomány szerint.*

- „Historical Hebrew”, „Judean Canaanite”, „Iron Age Literary Hebrew”:
*amely nyelvet a bibliai korban (mikor is pontosan?)
beszéltek, de legalábbis írásban használtak.*

Bibliai (tiberiási) arámi



- 22) *hū gālē 'ammīqātā u-msattrātā
yāda' mā ba-ḥašōkā
u-nhōrā 'immeh šrē*
- 23) *lāk 'elāh 'abāhātī mhōdē u-mšabbah 'anā
dī hokmtā u-gbūrtā yhabt lī
u-k'an hōda'tānī dī b'ēnā minnāk
dī millat malkā hōda'tenā*

(כב) הוּא גַלְא עַמְיִקְתָּא וּמְסַטְרָתָא יָדַע מָה בְּחַשׁוּכָא וְנִהִירָא וְנִהוּרָא עִמָּה שְׂרָא: (כג) לָךְ אֵלֵּה אַבְהָתִי מְהוּדָא
וּמְשַׁבַּח אָנָּה דִּי חֻכְמָתָא וְגִבּוּרְתָּא יְהִבְתָּ לִּי וְכַעַן הוֹדַעְתַּנִּי דִּי בְּעֵינָא מְנַךְ דִּי מַלְתָּ מְלֻכָּא הוֹדַעְתַּנָּא:

Rekonstruált (történelmi) [korai] középarámi



- 22) *hū gālē 'ammīqātā wa-masattarātā
yāda' mā ba-ḥašōkā
wa-nahōrā 'emmeh šarē*
- 23) *lākā 'elāh 'abāhātī mahōdē wa-mašabbah 'anā
dī hokmtā wa-gabūrtā yahábtā lī
wa-ka'an hōda'tānī dī ba'ēnā mennākā
dī mellat malkā hōda'tenā*

Holger Gzella, *De eerste wereldtaal: De geschiedenis van het Aramees* (Athenaeum – Pollak & Van Genneep, Amsterdam, 2017), pp. 35-37.

²² Ő tárja fel a mélyen elrejtett titkokat; tudja, mi van a sötétségben, és nála lakik a világosság. ²³ Magasztallak és dicsőítelek téged, atyáim Istene, mert bölcsességet és erőt adtál nekem, és most tudtul adtad, amit kértünk tőled, tudtul adtad nekünk a király dolgát. (RUF)

Mi is az a „bibliai héber”, amit elsőévesként tanultunk?

- Kiejtés (fonetika-fonológia):
reneszánsz itáliai, keresztény teológiai, izraeli stb. alapján
vs. askenázi, szfaradi, jemeni... kiejtések.
- Szöveg (fonológia, morfológia, szintaxis...):
„tiberiasi héber” (TH), „maszoretikus héber”
- „Historical Hebrew”, „Judean Canaanite”, „Iron Age Literary Hebrew”

* PROTO-ÉNY-I SÉMI



* PROTO-KÁNAÁNI



* PROTO-HÉBER



TÖRTÉNETI HÉBER

vaskori epigrafikus emlékek

= a kánaáni nyelv judeai dialektusa

= vaskori irodalmi héber

*északi dialektusok ↔
nem irodalmi nyelvváltozatok ↔*

**Tóra, fogság előtti könyvek
fogság utáni könyvek
(pontozatlanul)**

LXX

ÁTÍRÁSOK

SECUNDA

SZAMARITÁNUS HÉBER

TIBERIÁSI HÉBER

MÁS
MASZORÁK

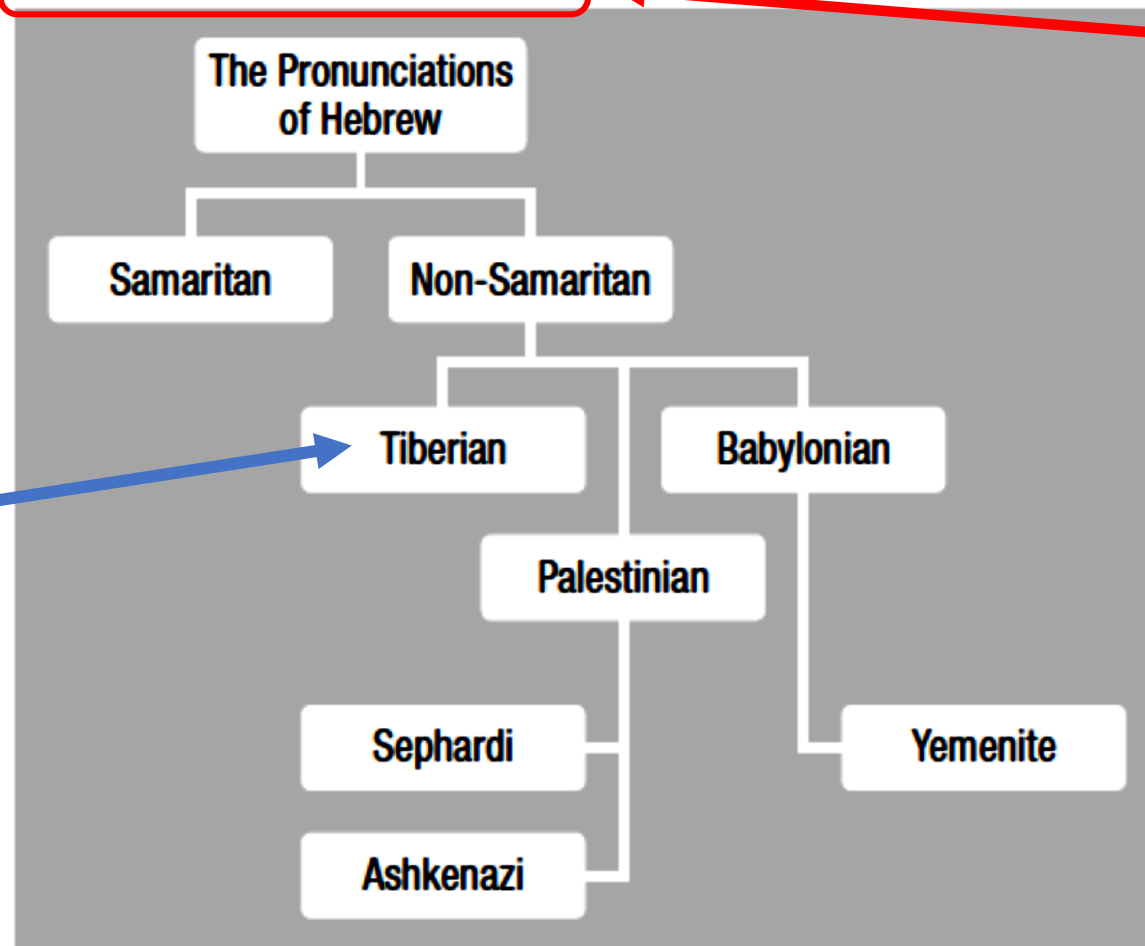
Mi a bibliai héber? Összefoglalás

- Tiberiási maszóra: askenázi (ÉK, DK, Ny...), szfaradi (európai, arab környezet...), jemeni (4-5 hagyomány), izraeli, akadémiai, stb. kiejtésekkel.
- Nem tiberiási maszóra: babiloni maszóra és palesztinai maszóra.
- További ókori vagy az ókorban már elágazó kiejtési hagyományok: Septuaginta, szamaritánus...
- Historical Hebrew: (legalább) három dimenzió:
 - Kronológia: Iron Age I vs. Iron Age II vs. Persian Age
 - Földrajz: Judean Canaanite (*jehudit*) vs. (Northern) Israelite Canaanite
 - Regiszter: Iron Age Literary Hebrew vs. Iron Age Colloquial Hebrew

Kiejtési hagyományok

(Forrás: Encyclopaedia Judaica)

Table 1. Historical classification



Vö. diakrón szemlélet:

történeti leszármazási családja – mint csoportosítási módszer.

a tiberiási héber olyan kiejtési hagyományra épül, amely ma már nem létezik...

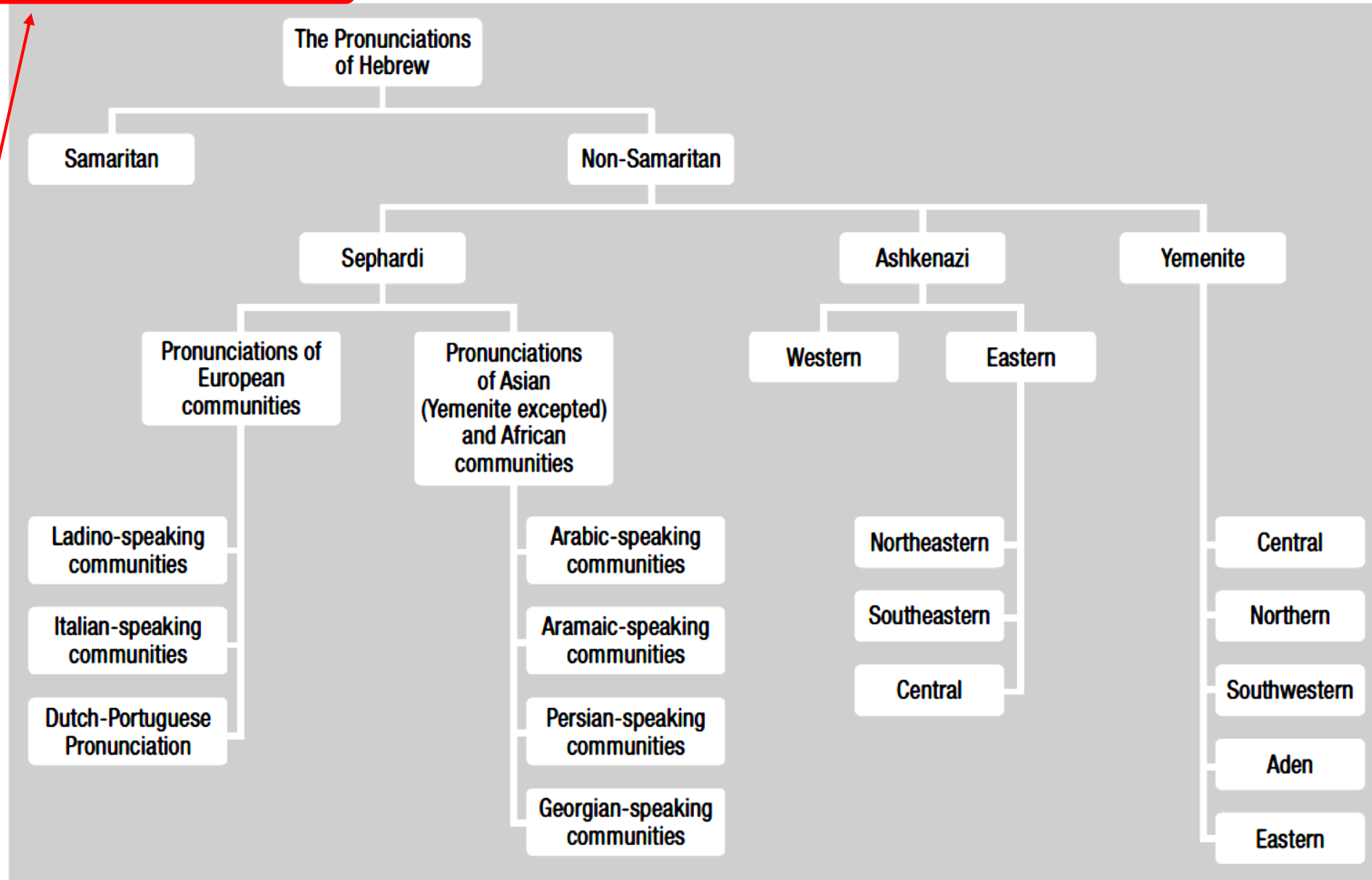
Kiejtési hagyományok

Table 2. Present-day classification

(Forrás:
Encyclopaedia Judaica)

A mai (20. századi)
kiejtések
csoportosítása

Vö. szinkrón szemlélet
mint csoportosítás.



- “One who wishes to be ‘free of the bonds of Masorah’ and to build a complete grammatical description of Biblical Hebrew on the basis of the text as given in the consonants alone (without the pointing) in the books of the Hebrew Bible, assuming that in this way he will be able to describe the language in its ‘original’ form, meaning its form ‘before the Masorah’ – such a person is indulging in fantasy.”

(Ze’ev Ben-Hayyim 2000:4)

A „posztbiblikus kései bibliai héber”
a „legkésőbbi kései bibliai héber”

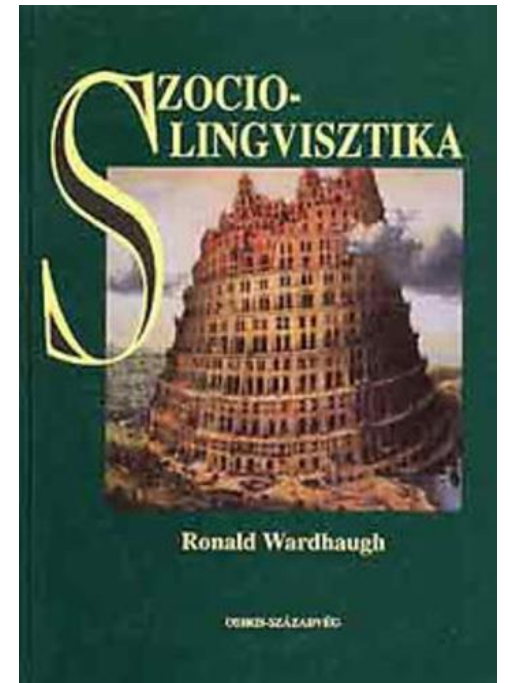
Qumráni héber

szociolingvisztikai szemszögből

Funkcionális diglosszia

Egyetlen társadalomban két különböző, funkcionálisan elkülönülő kód:

„A **diglosszia** olyan viszonylag állandósult **nyelvi helyzet**, amelyben a nyelv elsődleges nyelvjárások mellett (melyek között lehet egy standard vagy több regionális standard nyelvváltozat) van egy azoktól erősen eltérő, nagymértékben szabályozott (grammatikailag gyakran bonyolultabb) **föléhelyezett változat** is, amely irodalmi, s amelyet vagy egy korábbi időszakban, vagy egy másik nyelvközösségben hoztak létre, s amelyet nagyrészt iskolai oktatásban sajátítanak el, és többnyire írásban és formális (hivatalos) beszédalkalmakkor használnak a nyelvközösség tagjai, de amely a mindennapi társalgásban nem használatos a közösség egyetlen szektorában sem.” (Ferguson 1959)



Ronald Wardhaugh,
Szociolingvisztika,
Osiris, 1995, p. 79.

Példák: arab, svájci német, haiti, görög...

1. Biblical Hebrew

1.1 Pre-Classical Biblical Hebrew: The language of some poetical passages:

Song of Deborah (Judges 5), Prayer of Hannah (1Sam 2), Blessing of Jacob (Genesis 49), Song of the Sea (Exodus 15), Bileam's blessings (Numeri 24-25), Song of Moses (Deut. 32), Blessing of Moses (Deuteronomy 33).

1.2. Classical Biblical Hebrew: First Temple period, until 586 BCE.

Surprisingly homogeneous: final redaction? literary standard language?

1.3 Late Biblical Hebrew: late biblical books, written after the Bab. exile.

1.4 "Post-Biblical Biblical Hebrew": Qumran, apocrypha, etc.

Kései bibliai héber

ugyanebben a korban ugyanez a közép-arámi:
a birodalmi arámi mint irodalmi norma követése.

-800
-600
-500
0
+200

klasszikus bibliai héber
(irodalmi norma)

beszélt nyelv
(dialektusok? szociolektusok?)

bab. fogság utáni
kései bibliai héber

qumráni héber

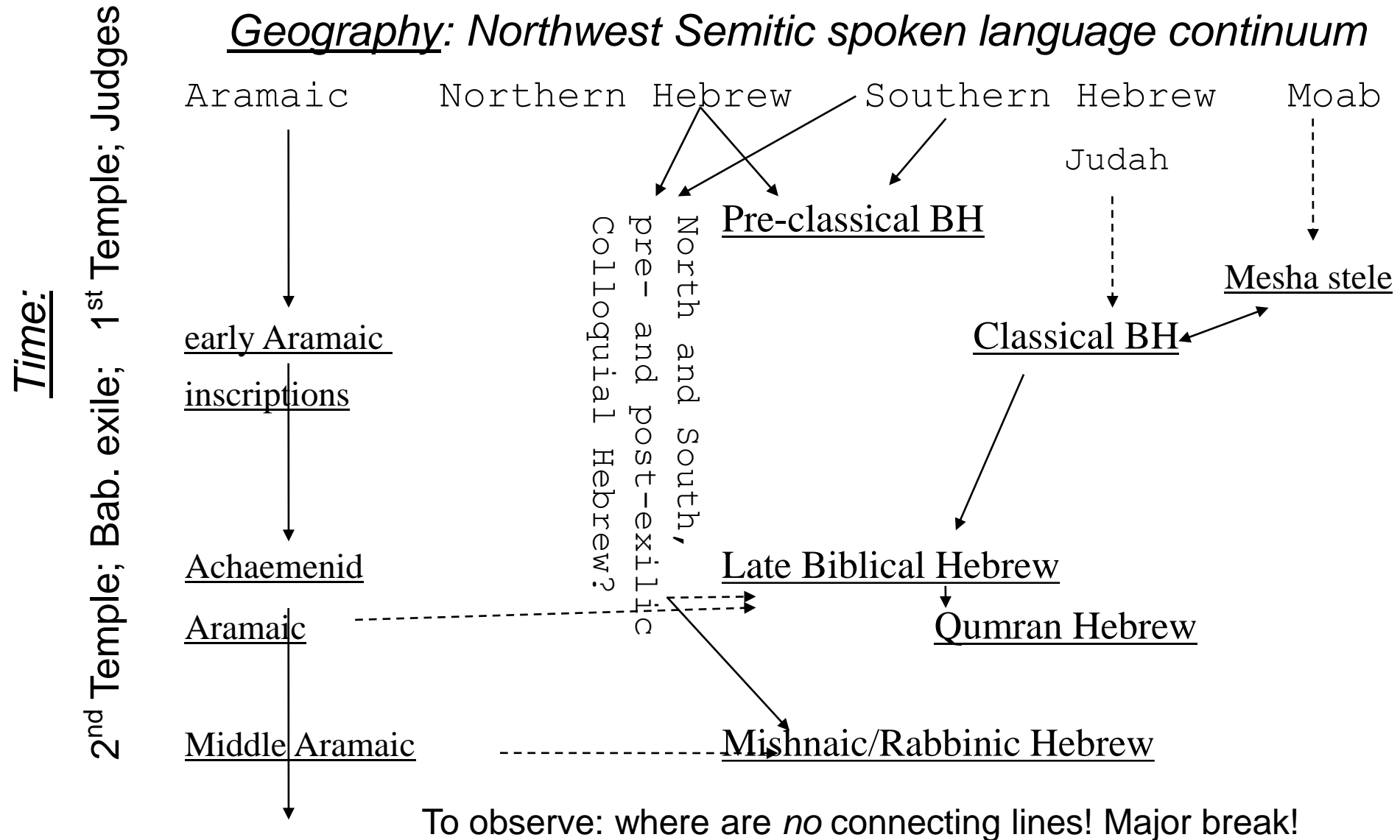
misnai/rabbinikus héber

a beszélt nyelv hatása az írott nyelvre

az írott nyelv mennyire állandó,
és mennyire változik?

a beszélt nyelv idővel változik

History of Biblical Hebrew: ^{hypoththesized} spoken vs. written documents



A 2. szentély kora: kései bibliai héber és qumráni héber

- Kanonizált, később kanonizálendő és később sem kanonizált művek.
- Funkcionális diglosszia: a klasszikus irodalmi héber mint irodalmi norma.
- Judeai-sivatagbeli tekercsek, feliratok:
 - i.e. 2 – i.sz. 1. század, héber, arámi (és görög) nyelven
 - A qumráni közösség könyvtára:
 - Bibliai könyvek (ekkor már kanonizált vagy később kanonizálendő művek)
 - Egyéb korabeli művek (amelyeket történetesen nem kanonizáltak)
 - A közösség saját művei
 - Egyéb szövegek: pl. Bar-Kochba-levelek

Qumráni héber: a legkésőbbi kései bibliai héber, amelyen keletkezett műveket nem kanonizálták.

A nyelv változik

Funkcionális diglosszia esetén ezen változásoknak csak egy része jelenik meg az írott nyelvben. Mások nem, vagy csak áttételesen.

- Szókincs: perzsa, arámi, görög, latin... jövevényszavak.
- Szókincs: belső képzésű új szavak.
- Szókincs: szavak jelentésmódosulása.
- Nyelvtan: a hangtani rendszer változása.
- Nyelvtan: az igeragozási rendszer átalakulása.
- Nyelvtan: egyebek, pl. birtokos szerkezet a לִשְׁ (lis) segítségével.
- Helyesírás: egyre inkább plene (מלא) írásmód.
- ...

*A mai nap kérdése:
Hogyan válik egy beszélt nyelv írott nyelvvé?*

Misnai / rabbinikus héber

szociolingvisztikai szemszögből

Misnai/rabbinikus nyelv

A funkcionális diglosszia megtörése, a beszélt nyelvváltozat írott formában:

hétköznapi/szóbeli műfajok írott/irodalmi művekké válnak

+ ezeket az irodalmi műveket kezdetben gyakran szóban hagyományozták tovább.

- I.sz. 1. sz. liturgia: (pl. Amida/Smone eszré, Alénu lesabeah stb.) ← **IMÁDKOZÁS**
- I.sz. 135 körül: Bar-Kochba levelek ← **HÉTKÖZNAPI KOMMUNIKÁCIÓ**
- I.sz. 200 körül/után: a tannaitikus irodalom művei ← **SZÓBELI TAN**
 - *Misna*, majd *Toszefta*
 - tannaitikus/halákhikus midrásgyűjtemények (*Mekhilta*, *Szifra*, *Szifré Num*, *Szifré Deut.*)
 - egyebek: *Széder olam rabba*, *Megillat taanit* stb.

Misnai (rabbinikus) héber

	<u>Palesztina</u>	<u>Babilónia</u>
<u>Tannaitikus korszak</u> <i>i.sz. 1 – 3. század</i>	Bar Kokhba-levelek Misna, Toszefta halakhikus midrásgyűjtemények	—
<u>Amórai korszak</u> <i>i.sz. 3 – 6. század</i> és azon túl, gaoni korszak (7-10. sz.)	aggadikus midrásgyűjtemények Jeruzsálemi Talmud pijjutok, misztikus irodalom ...	Babilóniai Talmud gáoni irodalom (pl. responsumok)

A seprű jelentősége

- Babilóniai Talmud, *Megilla* 18a:

„Nem értették a rabbik, mit jelent az, hogy »és elsöpröm őt [Babilóniát] pusztító seprűvel« (Jes. 14,23). De hallották Rabbi (Jehuda ha-Naszi) szolgálónőjét, amint azt mondja a barátnőjének: »Fogd a seprűt, és söpörd ki a házat!«”.

Bibliában hapax.

וְשִׁמְתִיהָ לְמִוְרַשׁ קֶפֶד וְאַגְמֵי-מַיִם וְטָאטְאֲתִיהָ

בְּמִטְאֲטָא הַשְׂמֵד נֶאֱמַר יְהִנֶּה צְבָאוֹת:

Bölömbikák tanyájává teszem, vadvizes mocsárrá, és elsöpröm pusztító seprűvel – így szól a Seregek URa. (RÚF)

I. sz. 200 körül. Szolgálónő júdeabeli faluból származik?

Utolsó pillanat, amikor kis falvakban élhettek még a hébert anyanyelvként használó közösségek.

Misnai (rabbinikus) héber: két korszak

*léteztek
anyanyelvi
közösségek*

Tannaitikus korszak

i.sz. 1 – 3. század

RH1

Palesztina

Bar Kokhba-levelek

Misna, Toszefta

halakhikus midrások

Babilónia

—

Amórai korszak

i.sz. 3 – 6. század

és azon túl,

gaoni korszak (7-10. sz.)

RH2

aggadikus midrások

Jeruzsálemi Talmud

pijjutok, misztikus irodalom

Babilóniai Talmud

gáoni irodalom (pl. responsumok)

*már nem beszéltek
anyanyelvként*

A mai nap kérdése:

*Hogyan válik egy beszélt
nyelv írott nyelvvé?*

*Úgy, hogy új írott műfajok születnek
addig tipikusan szóban létező kommunikációs formákból.*

Mishnaic (Rabbinic) Hebrew

- Significantly differs from Biblical Hebrew. Why?
 - Bab. Talmud Avoda Zara 58b, Chulin 137b: לשון קודש vs. לשון חז"ל.
 - 19th century theories: Aramaic influence in Roman times? Artificial language by Aramaic speaking rabbis? No!
 - M.H. Segal, early 20th century: Spoken language during the second temple period, but never written down earlier.
 - Hebrew spoken in Judea (Jerusalem), while Aramaic spoken in Galilee during Persian, Hellenistic and Roman times?
 - Nationalistic language renaissance in 1st century CE? Maybe.
- Gradual development from post-exilic spoken Hebrew:
 - Inner developments: e.g., *anaxnu* > *anu*.
 - Forms prohibited in earlier literary norm (in CBH): *lel*, *zo*, *še*.
 - External influence: Aramaic + some Greek, Persian, few Latin, Akkadian (Late Babylonian), etc.

Mishnaic (Rabbinic) Hebrew

- Why writing down the spoken language?
 - Functional diglossia is a situation hard to maintain, especially when the difference between spoken and written language grows larger.
 - National pride in 1st – 2nd century CE, during the revolts? (Cf. the use of paleo-Hebrew script)
 - Oral genres, orally performed and transmitted texts:
 - Liturgy, prayers: *Shemone Esre (Amida)*, *Aleinu leshabeach*, blessings (e.g., of the *Shma*).
 - Oral Law (*Torah she-be-al-peh*): orally transmitted Biblical exegesis, law, and other pieces of tradition.
 - NB: **Manuscripts are only medieval**. When the text of the Mishna and of the midrashim were edited in the 3rd century CE, they might have not been written down, but transmitted orally for centuries.

Mishnaic (Rabbinic) Hebrew

Two periods of Rabbinic Hebrew:

- RH1: Tannaitic Hebrew (1st c. CE – 3rd c. CE)
 - Hebrew was still spoken in Palestine
 - DJD: Bar Kokhba letters, Cooper Scroll...
 - Rabbinic texts of the *tannaim* in Palestine:
 - Mishna: Rabbi Judah ha-Nassi, around 210 CE.
 - *Tosefta*, and the *baraytot* in the Talmudim.
 - tannaitic (halakhic) *Midrash collections*.
 - Seder Olam Rabba, Megillat Taanit, etc.
 - (No tannaitic text known from Babylonia)
- Earliest texts share some isoglosses with LBH, QH.
- Example: development of $\psi+\text{ל}$ into של .

Mishnaic (Rabbinic) Hebrew

- RH2: Amoraic Hebrew (3rd c. CE – 6th c. CE)
 - Hebrew was not spoken anymore, even in Palestine. (Megilla 18a: “Take the broom, and sweep the floor!”)
 - Rabbinic texts of the amoraim in Palestine:
 - Hebrew in Palestinian Talmud (Talmud Yerushalmi)
 - Amoraic (aggadic) midrash collections.
 - Early mystical texts (*heikhalot*, *merkava*, *Sefer Yetsira*)
 - Early piyyutim (liturgical poetry)
 - Synagogue inscriptions, amulets, etc.
 - Amoraim in Babylonia: Hebrew in the Babylonian Talmud.
- After the amoraim: savoraic and gaonic period (7th – 11th century) in Babylonia → very late RH2?

Mishnaic (Rabbinic) Hebrew

Characteristic features of the vocabulary

- Loanwords: from Latin, Akkadian... but mainly from:
 - Aramaic: e.g. שעה 'hour', אבא 'father' (vs. BH אב)
 - Greek: קטגור ('public prosecutor', from Greek *kategoros*)
and פרוקליט ('advocate', from Gr. *parakletos*);
לסטים ('robber', from Greek *lestes*).
- Semantic shift (same form, but meaning changes)
 - עולם: BH: 'eternity' → shift to RH: 'world'
 - מעשה: 'deed, action, practice' → additional meaning in RH: 'incident, happening, story'.
- New (?) forms for old meaning: ש > אשר, אלו > אלה.

Mishnaic (Rabbinic) Hebrew

Characteristic features of the grammar

- Expression of possession: $\text{ל} + \text{אשר} > \text{ל} + \text{ש} > \text{של}$
Article proves reanalysis: $\text{še-la-...} > \text{šel-ha-...}$
- New nominal patterns:
 - *-an* for agent of action (רצחַן 'murderer', שקרן 'liar')
- Semantic reanalysis of the verbal system:
 - BH perfect > RH past tense, BH imperfect > RH modality
 - BH participle > RH present-future (and additional meanings).
- Change of gender of some nouns:
 - כוס 'cup' BH: feminine > RH: masculine (analogy)
 - שדה 'field' BH: masc. > RH: masculine *and* feminine (Aramaic influence)
- And much more...

Szociolingvisztika: kétnyelvűség,
a héber-arámi kétnyelvűség példáján

Az arámi nyelv története (dióhéjban, ismétlés)

Régi elnevezések: “káld”, “szír”, „arameus” (vs. „Arám”: országnév)

1. I.e. 10–7. század: **Ó-/Régi arámi** (Old, or Ancient Aramaic)
2. I.e. 6–3. század: **Birodalmi arámi** (Imperial Aramaic, Reichsaramäisch)
 - Újbabiloni birodalom, és főleg Perzsa Birodalom hivatalos nyelve
 - Bibliai arámi (főleg Ezra; Dániel talán közép-arámi)
3. I.e. 3–i.sz. 2. sz.: **Közép-arámi** (Middle Aramaic)
 - Hellenizmus, Római Birodalom. Diglosszia: birodalmi arámi, mint irodalmi minta.
4. I.sz. 3–9/12. sz.: **Kései arámi** (Late Aramaic; vagy közép-arámi)
 - **Keleti** és **nyugati** dialektusok. Zsidó dialektusok. Szír.
5. 20. sz. (-21. sz.): **Modern arámi nyelvek/dialektusok.**
 - Keleti (szír) és nyugati dialektusok, zsidó és keresztény közösségekben.

A beszélt nyelv változik, de írásban nem marad fenn.

↑ *Értsd: középső korszak az ókori és a modern közt.*

A 10. és 20. század közt: a beszélt nyelv változik, de írásban nem marad fenn.

Héber-arámi kapcsolat a babiloni fogság előtt

Kapcsolat az őstörténetben?

- Deut. 26,5: „...bolyongó arámi volt az ősapám, és lement Egyiptomba, és ott lakott, és nagy néppé lett...”
- Rebeka *Aram-Naharaim*-ból, az arámi Betuél lánya (Gen. 24,10; 25,20)
- „Lábán, az arámi”, Gen. 31,47a: „És elneveze azt Lábán *Jegar-Szahadutának*, Jákob pedig elnevezte *Gal-Éd-nek* [tanúkő]”
- Preklasszikus bibliai héber:
arámi hatás, archaikus elemek vagy északi dialektus?

Héber-arámi kapcsolat a babiloni fogság előtt

Első szentély kora:

- 2Kir. 18,26 = Jes. 36,1 (Szín-ahhé-eriba):
„És azt mondta Eljakim, Hilkijahu fia, Sevna és Joách Rav-Sakech-nak: Beszélj a szolgáliddal arámiul, mért értjük mi azt, és ne beszélj velünk júdeai nyelven a városfalon lévő nép füle hallatára.”
- I.e. 8. sz.: kölcsönösen nem érthető (Dobos) + arámi, mint *lingua franca*.
- Északi dialektus: dialektuskontinuum vagy arámi behatás?

A babiloni fogság: Jer. 10,11: kiszólás a bálványimádókhoz.

Héber és arámi a kései bibliai korban

- Perzsa Birodalom – birodalmi arámi
(Pl.: I. Dareiosz Behisztun-i felirata: ékírásos perzsa, akkád és elami nyelven)
Eszk. 1,22: „És elküldött [a király] üzeneteket a király valamennyi országába, országonként az írásuk szerint, és népenként a nyelvük szerint...”
- Bibliai arámi:
 - Ezra 4,8-6,18; 7,12-26: hivatalos dokumentumok
 - Dániel 2,4b-7,23: irodalmi elbeszélés
- Elephantinei dokumentumok stb.
- Qumran: pl. Genézis Apocriphon

Héber és arámi a kései bibliai korban

Részleges elarámiasodás a babilóniai fogság után:

- Neh. 8,7-8: *magyarázatra a nyelvváltás miatt volt szükség?*

„És Jesua és Bani és Serévja, Jamin, Akuv... és a leviták **magyarázták** a népnek a Tórát, miközben a nép a helyén állt. Magyarázva olvasták a könyvet, Isten Tóráját, és úgy magyarázták, hogy a nép megértette az olvasottakat.”

- Neh. 13,24: *nem mindenki ért már héberül (= júdeai nyelven).*

„És gyermekeik fele asdodi nyelven beszélt, és júdeai nyelven már nem is tudtak, hanem más népek nyelvén beszéltek.”

Ma már vitatott értelmezés.
Biztos nem annyira egyszerű a történet.

Hebrew-Aramaic bilingualism

- **Nehm. 13:24**

„and their children spoke half in the **speech of Ashdod**, and could not speak in the Jews' language, but according to the language of each people.”

Esther 1:22

„for he sent letters into all the king's provinces, into every province **according to the writing thereof**, and to every people **after their language**, that every man should bear rule in his own house, and speak according to the language of his people.”

Héber és arámi a rabbinikus korban

- **Tannaitikus kor** (kb. i.e. 1. sz. - i.sz. 2. sz.)

A héber még beszélt nyelv volt (misnai/rabbinikus héber).

- **Amorai kor** (i.sz. 3. sz. – 6. sz.)

A héber már nem volt beszélt nyelv.

- Arámi a liturgiában (kaddis, *ha-lachma anja...*)
- Targumok: vajon bizonyíték-e arra, hogy nem értettek héberül?

Héber és arámi a rabbinikus korban

- Babilóniai Talmud, *Megilla* 18a:

„Nem értették a rabbik, mit jelent az, hogy »és elsöpröm őt [Babilóniát] pusztító seprűvel« (Jes. 14,23). De hallották Rabbi (Jehuda ha-Naszi) szolgálónőjét, amint azt mondja a barátnőjének: »Fogd a seprűt, és söpörd ki a házat!«”.

Bibliában hapax. I. sz. 200 körül. Júdeabeli faluból származik?

Arámi mondatban héber eredetű szó, arámi morfológiával.

Középkor

- Arámi helyett más beszélt nyelvek (arab hódítás, judeo-nyelvek)
→ *diglosszia*; judeo-nyelv–héber–arámi *triglosszia*.
- Talmud, stb. kaddisok, *Ha laḥma anya*, *Ḥad gadja*,
Jah ribbon: az arámi nyelv állandóan jelen van a zsidó kultúrában.
- Rabbinikus héber-arámi keveréknyelv?
- Héber puristák (Maimonides, költészet): kerülik az arámit.
- Az arámi, mint a misztikával is foglalkozó rabbinikus elit nyelve: Zohár.

Modern kor

- Modern kor:
 - Héber nyelvújítás: arameizmusok kiirtása, főleg a korai haszkala idején.
 - Mai izraeli héber:
 - Arameizmusok a választékos nyelvben,
 - és a jogi szaknyelvben.
 - A szókincs bővítése, gazdagítása arameizmusokkal:
Például *atar* = 'site' (pl. *archeological site*, *web site*...; a *makom* = 'place' helyett.
NB: az arámi *atar* > *atra* etimológiai megfelelője a héberben az *ašer* vonatkozószó, de az jelentésváltozáson, grammatikalizáción ment keresztül.)

Bibliográfia

Bevezetés a szociolingvisztikába (kódkeverés, kódválasztás):

- Ronald Wardhaugh. *Szociolingvisztika*. Osiris-Századvég, Bp, 1995, pp. 78–101. [11.War.1.]

Héber és arámi az ókorban:

- Bernard Spolsky. *The Languages of the Jews: A Sociolinguistic History*. Cambridge University Press, 2014, pp. 17–79. [94.Spo.1.]

Az arámi nyelvről (kultúrtörténeti háttérrel és bibliai vonatkozásokkal):

- Dobos Károly Dániel. *Sém fiai: A sémi nyelvek és a sémi írásrendszerek története*. Pázmány Egyetem eKiadó és Szent István Társulat, Budapest, 2013, pp. 211–240. [11.1.Dob.*]
- F. Greenspahn: *Aramaic*. In: John Kaltner és Steven L. McKenzie (eds.) *Beyond Babel: A Handbook for Biblical Hebrew and Related Languages*, SBL, 2002, pp. 93–108. [11.1.Kal.1.]

Szociolingvisztika – kódváltás

Arámi a Héber Bibliában: mi a kódváltás oka?

Gen. 31:47aβ:

מִזֹּ וַיִּקְרָא-לוֹ לָבֶן יִגָּר שְׁהֵדוּתָא וַיַּעֲקֹב קָרָא לוֹ גַּלְעָד.

Jer. 10:11:

יֵא כְדָנָה תִּאמְרוּן לְהוּם אֱלֹהֵיָא דִּי-שְׁמֵיָא וְאַרְקָא לָא עֲבָדוּ יֵאבְדוּ מֵאַרְעָא
וּמִן-תְּחֹת שְׁמֵיָא אֱלֹהֵא.

Dán. 2:4b–7:28:

ד וַיִּדְבְּרוּ הַכַּשְׂדִּים לְמֶלֶךְ אַרְמִית מֶלֶכָא לְעֵלְמִין חֵי אֶמַר חֵלְמָא לַעֲבַדִּיך וּפְשָׂרָא נְחֹא.

Ezra 4:8–6:18 és 7:12–26: perzsa korszakbeli hivatalos dokumentumok.

Arámi a Héber Bibliában: mi a kódváltás oka?

Gen. 31:47aβ: **מז ויקרא-לו לבן יגר שְׁהֶדוּתָא וַיַּעֲקֹב קָרָא לוֹ גַלְעָד.**

IMIT:

(44) De most jer, hadd kössünk szövetséget, én és te, hogy legyen tanuul köztem és közted. (45) És vett Jákób egy követ és emelte azt oszloppá.

(46) És szólt Jákób a véreihez: Szedjetek köveket! S vettek köveket és csináltak kőrakást; és ettek ott a kőrakásnál. (47) És elnevezte Lábán Jegár-Száhodútának, Jákób pedig így nevezte el: Galéd. (48) S mondta Lábán: Ezen kőrakás tanú köztem és közted ma. Azért nevezték el Galédnek...

Arámi a Héber Bibliában: mi a kódváltás oka?

Jer. 10:11: יֵא כְּדָנָה תִּנְאֲמְרוּן לְהוֹם אֱלֹהֵיָא דִּי-שְׁמַיָּא וְאַרְקָא לָא עֲבָדוּ. יֵאבְדוּ.
מֵאַרְעָא וּמִן-תַּחֲוֹת שְׁמַיָּא אֱלֹהֵיָא.

IMIT: (1) Halljátok az ígét, melyet szólt az Ö. rólatok, Izraél háza. (2) Így szól az Ö.: A nemzetek útjához ne szokjatok és az ég jeleitől ne rettegetek, mert a nemzetek remegnek azoktól. (3) Mert a népek törvényei hiábavalóság az, mert fa az, melyet erdőből vágtek, művész keze munkája [...] (11) Ekként szóljatok hozzájuk: „Az istenek, melyek az eget és a földet nem teremtették, azok el fognak veszni a földről és az ég alól.”

Arámi a Héber Bibliában: mi a kódváltás oka?

Dán. 2:4b–7:28:

ד וַיְדַבְּרוּ הַכַּשְׂדִּים לְמֶלֶךְ אַרְמִית מֶלֶכָא לְעֵלְמִין חַיִּי אָמַר חֵלְמָא לְעַבְדֵּיךָ וּפְשָׁרָא
נְחִיא.

IMIT: (1) Nebúkadnecczár királyságának második évében pedig álmokat álmodott Nebúkadnecczár s nyugtalankodott az ő lelke s álma oda volt őneki. (2) És mondta a király, hogy hívják az irástudókat s a jósokat s a kuruzslókat s a kaldeusokat, hogy megmondják a királynak az ő álmait [...]

(4) És beszéltek a kaldeusok a királyhoz arámul: Oh király, örökké élj, Mondjad az álmodot szolgálidnak és a megfejtést megjelentjük. [...]

Arámi a Héber Bibliában: mi a kódváltás oka?

Ezra 4:7-8:

ז וּבְיָמֵי אַרְתַּחְשַׁשְׁתָּא כָּתַב בְּשֵׁלֶם מִתְרַדָּת טְבַאֵל וּשְׂאָר כְּנֹתָו עַל-אַרְתַּחְשַׁשְׁתָּא
מֶלֶךְ פָּרַס וּכְתַב הַנְּשִׁיתָן כְּתוּב אַרְמִית וּמְתַרְגָּם אַרְמִית.
ח רְחוּם בְּעַל-טַעַם וְשִׁמְשִׁי סְפָרָא כְּתַבוּ אֲגָרָה חֲדָה עַל-יְרוּשָׁלַם לְאַרְתַּחְשַׁשְׁתָּא
מֶלֶךְא כְּנַמָּא.

(7) És Artachaszta napjaiban írt Bislám, Mitredát, Tábeél s a többi társai Artachsaszthoz, Perzsia királyához; és a levélne irata arámul volt írva és arámul fordítva. (8) Rechúm, a főtanácsos és Simsáj, az író írtak egy levelet Jeruzsálem ellen Artachsaszt királyhoz, következésképpen: [...]

Arámi a Héber Bibliában: mi a kódváltás oka?

Ezra 7:11-12:

יֵא וְזֶה פְּרִשְׁטָן הַנְּשִׁתָּן אֲשֶׁר נָתַן הַמֶּלֶךְ אֲרַתַּחֲשַׁסְתָּא לְעֶזְרָא הַכֹּהֵן הַסֹּפֵר סֹפֵר
דְּבִרֵי מִצֻּת-יְהוָה וְחֻקָּיו עַל-יִשְׂרָאֵל.

יב אֲרַתַּחֲשַׁסְתָּא מֶלֶךְ מַלְכֵי־אֲרַתַּחֲשַׁסְתָּא לְעֶזְרָא כֹּהֵנָא סֹפֵר דְּתָא דִּי-אַלְהָה שְׂמִיָּא גְּמִיר וּכְעֻנְתָּ.

IMIT: (11) És ez az irat másolata, melyet Artachsaszt király adott Ezárnak, a papnak, az írástudónak, aki írástudó az Ö. parancsolatai és Izrael számára adott törvényei szavaiban. (12) Artachsaszt, a királyok királya Ezárnak, a papnak, aki írástudója az ég Istene törvényének, teljesen és így tovább. [...]

Házi feladat

Házi feladat

Kódváltás: milyen nyelven beszélnek a következő videókon?

- Tekintse meg a következő dián belinkelt hat videót.
- Határozza meg, hogy az egyes videókon milyen nyelven beszélnek. (Van értelme ennek a kérdésnek?) Írja le egy-két mondatban a benyomásait, megfigyeléseit.
 - Milyen nyelven vagy nyelveken beszél/énekel a film (fő)szereplője?
 - Hogyan „viszonyul” egymáshoz a két nyelv a beszédben/énekekben?
 - Miért „keveredik” több nyelv? Mi a kódkeverés, kódváltás oka/szerepe?

Kódváltás: Milyen nyelven beszélnek?

- Egy dal: <http://www.youtube.com/watch?v=DuTuKufvgO4>
- Még egy dal: <https://www.youtube.com/watch?v=MOsSdezbvul>
- Hetiszakasz: <http://www.youtube.com/watch?v=ZnTUGoEmhhA> (kb. első perc elég)
- Munkácsi rebbe: <http://www.youtube.com/watch?v=ucL9pM0G7wU> (kb. első perc elég)
- Ros hasana: <http://www.youtube.com/watch?v=J2vNRJ2HZ3g>
- Dessewffy utca: <http://birot.web.elte.hu/courses/2018-nyelvt/readings/Deblinger.mp4>

felhaszn. név: **heber** / jelszó: **nyelv**

Az írásról

Lásd külön diásorokon:

- Az írásról:

<http://birot.web.elte.hu/courses/2018-nyelvt/nyelvt2018-iras.pdf>

- A sémi nyelvekről:

<http://birot.web.elte.hu/courses/2018-nyelvt/nyelvt2018-semi.pdf>

- Fonológia:

<http://birot.web.elte.hu/courses/2018-nyelvt/nyelvt2018-fonologia.pdf>

Viszlát jövő szerdán!